

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ**

**УКРАЇНСЬКИЙ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ІМЕНІ Г.Ф. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА**

ФІЛОЛОГІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ

**Збірник наукових праць
студентства й наукової молоді**

Харків – 2020

УДК: 881 + 883 + 882 + 882 + 808
Ф 56

Затверджено редакційно-видавничою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
Протокол № 6 від 20. 10. 2020 року

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голобородько Костянтин Юрійович – доктор філологічних наук, професор, декан українського мовно-літературного факультету імені Г.Ф. Квітки-Основ'яненка;

Маленко Олена Олегівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства та лінгводидактики;

Мельников Ростислав Володимирович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури та журналістики імені професора Леоніда Ушкалова;

Щербакова Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови;

Лебеденко Юлія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, координатор з наукової роботи українського мовно-літературного факультету імені Г.Ф. Квітки-Основ'яненка;

Сергієнко Катерина – голова студентського наукового товариства українського мовно-літературного факультету імені Г.Ф. Квітки-Основ'яненка.

Автори публікацій несуть відповідальність за достовірність фактичних даних, чіткість викладу тексту, цитування, а також мовно-стилістичний рівень написання матеріалів.

Філологія ХХІ століття : Збірник наукових праць студентства й наукової молоді [редкол.: К. Ю. Голобородько (голов. ред) та ін.]. – Харків: ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 2020. – 72 с.

Семантика и типология императива. Русский императив. Ленинград: Наука, 1986. С. 245. **10. Шведова Н. Ю.** Один из возможных путей построения функциональной грамматики русского языка. Проблемы функциональной грамматики. Москва: Наука, 1985. С. 30–37. **11. Шелякин М. А.** Функциональная грамматика русского языка... С. 123–124. **12. Штелинг Д. А.** Целенаправленность речи и категория наклонения // Русский язык за рубежом. 1973. № 3. С. 64 – 69.

УДК 811.161.2'373.611

Чорна Юлія Юрійвна

Харків, ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Наук. кер.: к. філол. н., проф. О.А. Олексенко

СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДІМЕННИХ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ – НАЗВ ОСІБ

У зв'язку зі зростанням ролі антропоцентричного підходу до проблем лінгвістики, коли мовні явища розглядаються через сприйняття особи, а світ а світ аналізується з позицій людини, значною мірою розширюється і реєстр назв осіб у межах цієї словотвірної категорії, а його класифікація потребує повсякчасної уваги лексикологів і дериватологів. Найдетальнішого аналізу ця категорія зазнала в працях І.І. Ковалика, Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, В.П. Олексенка, О.О. Тараненка, Ж.В. Колоїз. Однак предметно okazіоналізми в жодній із наукових студій не розглядалися. Словники лексико-словотвірних інновацій, укладені А.М. Нелюбою, Ж.В. Колоїз, Г.В. Вокальчук та ін. відображають постійну появу таких новотворів у живому мовленні українців, тому вважаємо **актуальним** дослідження семантики і стильової віднесеності okazіональних лексем.

Мета статті – визначення екстралінгвальних та інтралінгвальних передумов і способів творення okazіоналізмів – назв осіб у мові незалежної України (1991 – 2020 рр.).

Дослідницькі **завдання**: обстежити реальні, тобто засвідчені в словниках чи в текстах, відіменні іменники – назви осіб для встановлення їхньої словотвірної структури і семантики; виділити способи словотворення і словотвірні типи неuzuальних відіменних іменників-інновативів; з'ясувати сутність порушених норм деривації.

Оновним **методом** дослідження став метод спостереження, що забезпечує систематичне й цілеспрямоване сприйняття матеріалу роботи, а також структурний метод, що його використано для синхронного аналізу морфологічних одиниць (іменників) як складників цілісної ситеми, та метод вибірки для відбору фактичного матеріалу.

Матеріалом послужили слова, дібрані методом суцільної вибірки із словників нової української лексики та представлені в мові інтернет-ресурсів.

Поняття «оказіоналізм» не знайшло в лінгвістиці однозначного потрактування, і досі навколо нього точаться дискусії (В.А. Чабаненко, Н.І. Фельдман, О.А. Земська, Н.О. Янко-Триницька, О.Г. Ликов, В.В. Лопатін, Ж.В. Колоїз та ін.). Дотримуємося думки, висловленої Ж.В. Колоїз, про те, що оказіоналізми (неузуальні новотвори) – слова. Що виникли за непродуктивними словотвірними моделями з метою емоційно-експресивного називання явища чи предмета без настанови на закріплення лексеми в мові. Оказіональні слова утворюються зі свідомим порушенням словотвірних норм мови [3]. Вони можуть спиратися як на контекст, так і бути створеними за зразком конкретного реального слова [10: 84].

Н.О. Янко-Триницька стверджує, що «оказіоналізми мають у своєму розпоряденні цілу низку зразків і способів творення слів, властивих тільки їм, це і змушує вважати оказіональне словотворення особливою системою словотворення» [11: 481].

Аналіз наукових розвідок з питань оказіональної деривації дозволяє виділити дві групи способів оказіонального словотворення. До першої відносимо способи, специфічні для цієї підсистеми словотворення, або власне оказіональні. Користуємося в своєму дослідженні виділеними О.А. Земською, Н.О. Янко-Триницькою, А.Д. Юдіною, Ж.В. Колоїз та іншими вченими суто оказіональними способами для пояснення творення нових слів.

По-перше, це каламбурний словотвір. Наприклад, в опозиційній пресі часто обігрувалася назва політичного блоку «Наша Україна». Прихильників блоку та його лідера було названо *нашистами*, словом, у якому легко вчувається співзвучне «фашисти». Таке значення підкреслене суфіксом *-ист*, який в узуальному словотворенні не приєднується до займенників. Отже, тут поєднані суто оказіональний спосіб словотвору – каламбур і порушена системна продуктивність словотвірного типу. Подібне спостерігаємо і в інновативі *рашиста* зовсім новому – *лукашист*. Перше слово якби подвійно оказіональне, оскільки суфікс *-ист* приєднаний до, у свою чергу, оказіонального утворення *Рашиа*. Як бачимо, утворюється своєрідний тип оказіоналізмів зі спільним словотвірним значенням «особа з діяльністю реакційного спрямування», який стає вже продуктивним. Прикладом каламбурного словотвору слугує й інноватив *герой-стаканівець*,

По-друге, до специфічних поширених прийомів, що породжують оказіоналізми, належить контамінація. Суть її полягає в тому, що початкова частина першого узуального слова й кінцева другого узуального поєднуються, внаслідок чого виникає нове оказіональне слово. Такий спосіб ще називають телескопією, наприклад: *бомжархи* (*бомжі* + *олігархи*), *путлер* (*Путін* + *Гітлер*), *янучари* (*Янукович* + *яничари*), *Пуйлостан* (*Пуйло* + *складник назв країн Сходу*), *Пуйляндія* (*Пуйло* + *ляндія як складник назв країн*), *Пиокін* (*Пионкін* + *Шокін*) *Рундіаль* (*руський* + *Мондіаль*), *сігалофренія* (*Сігал* + *шизофренія*), *комутант* (*комуніст* + *мутант*) та багато інших. Такі інновативи мають яскраве

емоційно-експресивне забарвлення, оскільки спостерігається порушення норм сполучуваності твірних слів, а також поєднання семантики далеких за значенням слів, на перший погляд – непеєднаних.

По-третє, оказіональними утвореннями вважаються афіксальні морфеми, що набули статусу самостійної номінативної одиниці, тобто – лексикалізувалися. Вивільнення афіксів та деяких інших частин слова і їхнє самостійне функціонування – прийом не такий поширений, як два попередні, але результат не менш емоційно виразний і яскравий. Наприклад, функціє як окреме слово префіксальна морфема екс-: *Отже, висновки напрошуються самі: **ексами**бути важко* (ПІК, 01-07.02.2003, с. 18), та морфема пра-: *- А коли тільки дівчата родяться? – питає я бабусю, бо вона таємниці знала (її баба, а моя **прапра**, акушеркою в Комарові була...)* (Н. Пушик). Приклади самостійного вживання суфіксальної морфеми –енк(о), а також компонентів –анець, -івець, -сіянин фіксує у своїх словниках А.М. Нелюба: *Це, зрозуміло ж, данина радянському мисленню. Бо в якій країні насамперед вираховують кількість там... **анців** чи ...**сіян***(УФ, 1-2/03); *А кого треба обирати? – цікавляться борці проти всіх названих вище «істів» та «івців»* (ЛУ 52/89).

Окремо слід згадати про оказіональне творення онімів. Крім уже згаданих контамінованих власних назв, привертають увагу перекручені власні імена політиків, письменників, інших популярних людей. Такі слова мають яскраве, найчастіше негативне і зрідка позитивне стилістичне забарвлення. Наприклад, співзвучне з апелювальною основою аббревіатурне позначення *БАБ* (Борис Абрамович Березовський), чи *ПОП* або капіталізований апелютив *Порох* (Петро Олексійович Порошенко). Поширеним за часів прем'єрства Ю.В. Тимошенко було усічення її імені до *леді Ю, пані Ю*. Трапляються усічення імен колишніх президентів – *Ющ, Ян, Янук та нинішнього –Зе, Зеля*. Такі усічення – засоби інтимізації мовлення, вони виражають прагнення пересічного українця стати ближчим до відомої особи або заощадити час для спілкування, наприклад, на інтернет-форумах.

Цікаве явище для українського сучасного словотворення становить використання ненормативної графіки для написання нових слів. Багатий ґрунт твірних основ для таких оказіоналізмів становить аббревіація. Часто аббревіатурні утворення від цілком прийнятних на слух назв набирають немилозвучності або викликають небажані асоціації: *Блок **НУдистів***(заголовок) (Наша газета, 09.02.2002), де *НУ* – аббревіатура на позначення політичного блоку «Наша Україна».

Зазначені вище способи творення оказіоналізмів є виявом мовної гри, тобто «спеціального використання («обігравання») тотожних або подібних за формою мовних одиниць для створення певних фонетико- та семантико-стилістичних явищ»[9: 1]. О.О. Тимчук зазначає, що в основі мовної гри на рівні словотворення діють такі процеси, як аналогія, контамінація, творення римованих слів, скорочення слова, розчленування слова, жартівливе утворення аббревіатур [Там само: 3].

Ж.В. Колоїз виділяє ще й такий прийом okazіонального словотвору, як зворотний словотвір, коли до твірної бази додаються певні структурні компоненти (*На відміну від колишнього, новий «насій» був закоханий в Оскара до нестями!* (ПіК, 22-28.02.2003, с. 44) – приклад з роботи Ж.В. Колоїз) [3], але ми таких прикладів не знайшли.

Перспективу дослідження вбачаємо у створенні дериваційних полів і визначенні дериваційних рядів як складників поля, що в них відображається специфіка й динаміка okazіональної деривації у сфері словотвірної категорії особи в українській мові.

Література

1. **Земская Е.А.** Словообразование как деятельность. М.: Наука, 1992.
2. **Клименко Н.Ф.**, Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008.
3. **Колоїз Ж.В.** Українська okazіональна деривація. – К.: Акцент, 2007.
4. **Нелюба А.** Лексико-словотвірні інновації (1983 – 2003): Словник. Х.: ХІФТ, 2004.
5. **Нелюба А.** Лексико-словотвірні інновації (2004 – 2006): Словник. Х.: Майдан, 2007.
6. **Нелюба А.** Лексико-словотвірні інновації (2010 – 2011): Словник. Х.: Майдан, 2012.
7. **Нелюба А., Редько Є.** Лексико-словотвірні інновації (2015 – 2016): Словник. Х.: ХІФТ, 2017.
8. **Тараненко О.О.** Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015.
9. **Тимчук О.Т.** Семантико-стилістичне явище гри слів в українській мові: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут мов-ва ім. Потебні НАН України. К., 2003.
10. **Шеляховская Л.А., Богданов Н.А.** Словообразовательный аспект изучения некоторых групп окказионализмов. У кн.: Новые слова и словари новых слов. Л.: Наука, 1983.
11. **Янко-Триницкая Н.А.** Продуктивные способы и образцы окказионального словообразования / Ученые записки Ташкентского ун-та. Ташкент, 1975.

Шершiнь Інна Олександрiвна

Харків, ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Наук. кер.: к. філол. н., доц. Н. В. Піддубна

ЛЕКСЕМИ-ЕКСПРЕСИВИ У ТВОРАХ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

Проблематикою вивчення експресивних засобів мови в українській лінгвістиці займалися Н. Бойко, Т. Колесник, А. Марчишина, В. Чабаненко, В. Яригіна та ін. Однак досі в українському мовознавстві не було приділено достатньої уваги різнорівневим засобам вираження експресивності у творах одного з найбільш відомих новелістів-шістдесятників Григора Тютюнника,